
RECENZIJĄ

Aldona Prašmantaitė, **Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis**, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000, 352 p., 17 iliustr., asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, tiražas 1000 egz.

Istorijos nuasmeninimas buvo vienas iš sovietinės ideologizacijos rezultatų. Prieš dešimtmetį atgimstantį laisvą istorijos mokslą lydėjo didelis susidomėjimas ligi sovietmečio parašytais arba užsienyje leistomis politinių ir kultūros veikėjų biografijomis, jos buvo perspausdinamos ir plito neregėtu mastu. Tačiau šios biografijos dažnai liudijo senąsias Vakarų Europoje jau atgyvenusias mokslo galimybes ir ribotą šaltinių akumuliaciją. Šiuolaikinius istoriografijos reikalavimus atitinkančių biografijų radosi vangiai. Džiugu, kad tarp tokių retenybių išdygo dr. Aldonos Prašmantaitės Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio (1757–1838) biografija.

Manau, kad šios temos imtis autorę paskatino kelios aplinkybės. Tarp svarbiausių turbūt yra sovietiniais laikais marintos Katalikų Bažnyčios istorijos renesansas. Be to, mūsų senieji kultūros istorikai Giedraitį laikė epochos fenomenu, bet neįstengė iki galo suvokti jo reikšmės. Antai Vincas Maciūnas, tyrinėdamas lituanistinį sąjūdį XIX a. pradžioje, rašė, kad „Giedraičio vaidmuo čia išskelbtinas, nes jis savo aukšta padėtimi ir autoritetu suteikė tam lietuviškam literatūriniam sąjūdžiui tam tikro moralinio svorio Žemaičių bajorų akyse“¹. Vaclovas Biržiška, turėdamas plačią to meto lietuvių kultūrininkų veiklos panoramą, Giedraitį aprašė labai santūriai². Tačiau kun. Stasys Yla vyskupą drąsiai vadino „tautinio žemaičių sąjūdžio vadu“³.

A. Prašmantaitė ryžosi, pasitelkusi kiek įmanoma gausesnius šaltinius, ištirti Giedraičio biografiją ir duoti argumentuotą atsakymą V. Maciūno ir kt. išskeltais klausimais. Apskritai autorė nepuoselėja postmodernistinės istoriografijos teikiamų vilčių, kad vien šiuolaikinės filosofijos ir sociologijos nuostatomis grindžiama žinomų faktų ar šaltinių interpretacija gali duoti gerų rezultatų. Autorėi būdinga klasikinės istoriografijos samprata, kad naujiems atradimams, naujiems teiginiams kilti visų pirma reikia naujos, pilnesnės informacijos, kurios, kalbant apie XVIII ir XIX amžius, daugiausia slypi archyvuose. Autorė šią informaciją rinko labai atidžiai ir kruopščiai, pasiekusi ne tik Lietuvos valstybinius ir bažnytinius archyvus, mokslinių bibliotekų rankraštytus, bet ir Peterburgo Rusijos valstybinę istorijos archyvą, Krokuvos Jogailos universiteto, Čartoriskų ir Lenkijos

mokslų akademijos bibliotekų rankraštytus, Vatikano slaptąjį archyvą ir kt. būsimiesiems Giedraičio biografijos tyrinėtojams naujais medžiagos atradimais, matyt, retai beteks džiaugtis.

A. Prašmantaitės rastieji šaltiniai – Giedraičio laišakai, vyskupo siunčiamieji ir gaunamieji raštai, nuncijų pranešimai apie vyskupijos padėtį, vyskupo nominacijos proceso dokumentai, papildydami jau istoriografijoje žinomus faktus, duoda galimybę parašyti kur kas vientisesnę biografiją ir atveria nepalyginamai platesnę istorinių interpretacijų lauką. Autorės knygą galima pavadinti gera biografinio žanro istorijos studija. A. Prašmantaitė Giedraitį aprašo ne tik kaip unikalų individą, bet ir kaip ano meto visuomenės, ypač jos luominio elito, narį, Katalikų Bažnyčios ganytoją ir kultūrininką. Britų istorikas E. H. Carras netgi juokavo, kad „gera biografija yra bloga istorija“⁴. Recenzuojamos autorės knyga su istorijos reikalavimais tikrai niekuo nesikerta – nėra aprašomojo asmens-herojaus apologijos, netgi Giedraičio „mikroistorija“, personalinis individualizmas kartais knygoje neturi vyraujančio vaidmens, nes jo socialinė elgsena determinuojama daugelio išorinių veiksnių. Antai Žemaičių vyskupijos administracinei sandarai, vyskupo administracinėms teisėms, dvasininkų ugdymui, eilinių katalikų švietimui, politiniams krašto įvykiams – napoleonmečiui ir 1830–1831 m. sukilimui – skiriami ištisi skyriai.

Bent trumpai pabandysime skaitytojui parodyti, kas A. Prašmantaitės knygoje įdomiausia ir dėl ko dar reikėtų pagalvoti ir tęsti tyrinėjimus. Pradėkime nuo Giedraičio gimimo datos ir vietos nustatymo. Dar Motiejus Valančius „Žemaičių vyskupystėje“ nurodė, kad J. A. Giedraitis yra kilęs iš kunigaikščių giminės ir „gimė Lietuvoj 1754 metuose“⁵. Buvęs vyskupo Giedraičio sekretorius kun. Benediktas Smigelskis datą patikslino – gimęs 1754 m. birželio 29 d., bet konkretaus šaltinio, kuriuo rėmėsi, neįvardijo. Šią datą priėmė V. Biržiška ir kt. A. Prašmantaitė plačiai įrodinėja, kad iš tikrųjų Giedraitis gimė 1757 m. liepos 29 d., mat stodamas į seminariją trejais metais „pasisendino“, kad vėliau neturėtų kliūčių dėl jaunumo gauti kunigo šventimus. Iš tikrųjų anais laikais buvo įprasta taisyti ir klastoti dokumentus, jeigu tai būdavo reikalinga. Antai M. Valančius savo gimimo metrikus taisė bent du kartus. Kadangi A. Prašmantaitė patikslintą Giedraičio datą paskelbė jau 1995 m. (*Lituanistica*, 1995, Nr. 4, p. 3–8), tai pastaroji literatūroje ėmė prigyti. Antai Vytautas Vanagas savo *Lietuvos rašytojų sąvado* I leidime dar žymėjo B. Smigelskio įtaigotąją datą, o II leidime – jau 1757 m. birželio 24 d., nors nežinia dėl ko pakeitė tik metus. A. Prašmantaitė taip pat narpliojo mįslę, kodėl V. Biržiška nurodė Giedraitį gimus Kosakovčiznos dvare, nors, kaip ji nustatė, tokio dvaro nebuvo ir jis gimė Kamaraučiznos dvare ir buvo krikštytas Giedraičių bažnyčioje (jei ne savo namuose), įrašytas į jos gimimo metrikų knygą.

Giedraičio jaunystės metai – didžiausios Abiejų Tautų Respublikos decentracijos, bajoriškosios anarchijos laikai, kai ekonominio, politinio, kultūrinio ir net religinio gyvenimo centrais tapo kone kiekvienas didiko dvaras ar geriausiu atveju – pavieto bajorų seimelis. Dignitorių pareigos ir garbės titulai buvo dalijami per protekcijas. Tų laikų kūdikis buvo kunigaikštis Giedraitis. Jį, Varnių seminarijos klieriką, ėmė globoti giminaitis Žemaičių vyskupas Steponas Jonas Giedraitis ir pasiuntė į Varšuvą „svieto pamatyti“, su karaliaus dvaru susipažinti.

Rezultatas – klierikas J. A. Giedraitis tapo Livonijos kanauninku, ėmė dalyvauti kapitulos sesijose, per dvi savaites gavo visų pakopų šventimus ir tapo tikru kunigu, Laižuvos klebonu. Išvyko į Romą teologijos žinių gilinti, neoficialiai atstovauti Žemaičių vyskupijai prie Šv. Sosto. Nepraleido progos aplankyti Paryžių ir pakeliauti po Vakarų Europą. Grįžęs į Varšuvą, 1790 m. pasikvietė(!) Lietuvos vyriausiosios mokyklos (universiteto) komisiją jį išegzaminuoti teologijos mokslų daktaro laipsniui gauti, na ir per nepilną mėnesį jau turėjo diplomą su rektoriaus Martyno Počobuto parašu. Pataisydama ankstesnius autorius, A. Prašmantaitė pasakoja, kaip 1791 m. Giedraitis gavo Ortonazijos vyskupo titulą ir tapo savo globėjo senatoriaus vyskupo Stepono Jono Giedraičio koadjutoriumi, t. y. jo vyskupo pareigų paveldėtoju. Ėmė pavaduoti vyskupą ordinara, vizitavo parapijas, nes šis nuolat gyveno Varšuvoje, net su juo konfliktavo. Vietoj S. J. Giedraičio 1795 m. su delegacija važiavo į Peterburgą pareikšti pagarbos „naujajai“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovei carei Kotrynai II. Daugelį šių Giedraičio biografijos faktų žinojo ir V. Biržiška, tačiau A. Prašmantaitė, turėdama daug platesnius šaltinius, išaiškino jų priežastingumą, kasdieninius luominio elito gyvenimo rūpesčius, siekius, šių siekių įgyvendinimo metodus ir tuo pačiu didikų istorinį tragizmą.

Po Lietuvos prijungimo prie Rusijos koadjutoriaus Giedraičio padėtis susvyravo, nes pasikeitė Katalikų Bažnyčios statusas, kai imperijos valstybinė religija buvo stačiatikybė. Kaip matyti iš A. Prašmantaitės knygos, Giedraitis keletą metų Peterburge ieškojo suartėjimo su caro rūmų didikais ir jų protekcijų. Pagaliau 1801 m. caras jį paskyrė Žemaičių vyskupu, tuo iš pareigų pašalindamas pasenusį S. J. Giedraitį. Beje, pats J. A. Giedraitis, norėdamas, kad vyskupiją toliau valdytų kunigaikščių Giedraičių giminė, 1805 m. pasiekė, kad jo koadjutoriumi būtų paskirtas Ignas Giedraitis. Kai šis 1829 m. mirė, išsirūpino naują paveldėtoją Simoną Giedraitį. Tačiau kur kas reikšmingesnis Giedraičiui (ir jo gentainiams) buvo pats Žemaičių vyskupijos egzistencijos klausimas. Mat 1801 m. caro įsaku sudarius atskiras Lietuvos Vilniaus ir Lietuvos Gardino gubernijas, norėta turėti vietoj vienos jas apimančios Vilniaus vyskupijos dvi vyskupijas, kurių ribos tiksliai atitiktų gubernijų ribas. Manyta, kad Gardino vyskupijos centrinių įstaigų etatus galėtų sudaryti mechaniškai perkelti Žemaičių vyskupijos vyskupas, kapitula, konsistorija. Autorė istoriografijos nenagrinėtą sumanymą išanalizavo labai kruopščiai, nustatė jo viešuosius iniciatorius – Gardino gubernijos bajorų deputaciją ir Giedraičio vaidmenį išsaugant atskirą Žemaičių vyskupiją, įsirėžusią Lietuvos Vilniaus gubernijos ribose. Galbūt toliau tęsiant tyrinėjimus iškils administracijos pareigūnų iniciatyva, kuri, rodos, nebuvo pamiršta ligi pat 1847 m. konkordato su Šventuoju Sostu, kai Rusijos imperijos vyskupijų ribos buvo sutapatintos su gubernijų ribomis ir Žemaičių, arba Telšių, vyskupija apėmė ištisas Kauno ir Kuršo gubernijas. Šitoks civilinės ir bažnytinės administracijos ribų tapatumas atitiko vyriausybės pastangas vyskopus, lyg caro valdžios pareigūnus, subordinuoti vietos gubernatoriams ir generalgubernatoriams.

Bent ligi 1812 m. Giedraitis naują politinę realybę turbūt įsivaizdavo kaip naujo nevisiškai svetimo monarcho atėjimą, juolab kad jis prisiėmė Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą. Ištikimybės priesaika carui, Aleksandro I „liberaliz-

mas“ dėl seniau politinės tautos įgytųjų teisių ir privilegijų toleravimo, faktinė kultūrinė autonomija palaikė Giedraičio monarchistinį lojalumą. Ištikimybės carui ir ištikimybės tautai susipriešinimas Giedraičio biografijoje pastebimas nuo Napoleono žygio į Rusiją, kai atėjęs prancūzams viename savo lietuviškame aplinkraštyje vyskupijos katalikams parašė: „jau šalis mūsų liuosa nuo parsekėjų“. Šiuo atveju parsekėjai – persekiotojai turėjo būti suprantami kaip caras ir jo administracija. Patriotinis Giedraičio pritarimas 1830–1831 m. sukilimui buvo jau visiškai aiškus, už jį rusų administracija faktiškai vyskupą nušalino nuo pagrindinių pareigų. A. Prašmantaitė dėl Giedraičio politinių orientacijų polemizuoja su kitais autoriais ir sudeda bene visus trūkstamus taškus.

Jei kas paklaustų, kokia autorės studijos ašis, atsakyčiau – Giedraičio lituanistinė veikla ir jo pozicija lietuvių etnokultūriniu klausimu. Nėra jokios abejonės, kad savo ganytojiškame darbe Giedraitis ateiviams lietuviams skyrė gerokai daugiau dėmesio nekaip jo pirmtakai. Tačiau dėl ko jis tai darė, nerandame išsamaus atsakymo nė A. Prašmantaitės knygoje. Gal vyskupas uoliau vykdė Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimus, kad Dievo žodis turi būti skelbiamas vietos žmonių kalba? Gal jam palengva suvokiant Respublikos padalijimų padarinius ir blėsiant monarchistiniam lojalumui savojoje lietuviškoje liaudyje ieškojo „jaunesniųjų“ istorinės bajorų tautos sąjungininkų? Verta nagrinėjimo taip pat galima versija, kad didesnę Giedraičio dėmesį lietuvių kalbos praktikai skatino rusų administracijos atradimai, iš dalies su paties vyskupo pagalba, jog iš Respublikos įgytose teritorijose gyvena ne tik vadinamosios civilizacinės rusų ir lenkų tautos, bet ir lietuviškai kalbantys žmonės. Rusijos politinio elito elgsena po šio atradimo reiškesi visomis tomis santykių su Giedraičiu variacijomis, kurios lydėjo Naujojo Testamento vertimą į lietuvių kalbą, jo leidimą ir platinimą.

Istoriografijoje nesutariama, koks paties Giedraičio vaidmuo parūpinant šį vertimą. B. Smigelskis tvirtino, kad vyskupas pats vertęs prie darbo sėdėdamas valandų valandas. Mykolas ir Vaclovas Biržiškos, V. Maciūnas manė, kad Giedraitis buvo vienas iš kelių vertėjų. M. Valančius rašė, kad vertė pora kunigų, o vyskupas tik prižiūrėjo jų darbą. Tvirtesniai atsakymai susidaryti itin svarbus A. Prašmantaitės Rusijos valstybiniam istorijos archyve rastas Rusijos Biblijos draugijos fondas su atskira byla apie Šv. Rašto leidimą lietuvių kalba, kurioje vyrauja Giedraičio ir Vidaus reikalų ministerijos Kitatikų dvasinių reikalų valdytojo kunigaikščio Aleksandro Golicyno susirašinėjimas. Mat 1812 m. Britų ir užsienio biblijos draugijos pavyzdžiu buvo įsteigta caro globojama Rusijos biblijos draugija, vadovaujama minėtojo A. Golicyno. Ir Britų, ir Rusijos draugijų tikslas buvo aprūpinti Biblija krikščionis jų gimtąja kalba. Golicynas Giedraitį priėmė draugijos nariu ir abu sutarė dėl Biblijos leidimo lietuvių kalba. Čia, matyt, vėlgi nusvėrė Giedraičio lojalumas monarchui, nes sumanytasis išleisti Naujasis Testamentas be komentarų Bažnyčios nebuvo toleruojamas.

Šiek tiek nukrypstant nuo A. Prašmantaitės knygos nagrinėjimo, būtina priminti, kad dar 1994 m. ji paskelbė visą minėtąją Biblijos draugijos bylą, iš viso 47 dokumentus⁶. Ypač įdomus Giedraičio 1813 m. gegužės 31 d. Laiškas Golicynui, kad vertėjais pasikvietė 6 kunigus, 2 pasauliečius teisininkus, 2 sekretorius dvasininkus ir 1 kanauninką konsultantą. Visus juos išvardijo pavardėmis ir nuro-

dė pareigas. Šis garsus literatų būrys kelia platesnio pobūdžio mintį, kad nemaža būta pasiruošusių literatūriniam darbui žmonių ir kad juos galima buvo sutelkti bendram tikslui. Tad kitaip atrodo ir išgarsintoji žemaičių studentų kuopelė, kuri, kaip tikėtina, bus turėjusi tvirtesnes savo literatūrinio darbo ištakas ir tam tikrą atramą tarp „senių“ (iš jų paprastai teminėdavome D. Pošką, A. Klementą, J. A. Pabrėžą, gal dar L. Uvainį).

A. Prašmantaitės publikacijoje klausimas, koks buvo Giedraičio kaip vertėjo įnašas, liko atviras. Tačiau pačioje biografinėje studijoje jau formuluota griežtesnė nuomonė, tiesa, gan artima senajai V. Biržiškos išvadai. Autorė, pasirėmusi *Naujojo Įstatymo* antraštiniu puslapiu („lietuvišku liežuvio išguldytas per Juozapą Arnulfą kunigaikštį Giedraitį“), lenkiška pratarne („nuspredžiau... išversti), minėtuju B. Smigelskio liudijimu, teksto kalbine analize, Giedraitį laiko vertėju, o Bonaventūrą Gailevičių ir Dominyką Mogenį padėjėjais, neatmeta ir galimo Dionizo Poškos bei Leono Uvainio paramos. Beje, Giedraičio pasiruošimą šiam darbui, anot autorės, rodo jo dar prieš 1810 m. išverstas Torquato Tasso dramos „Aminta“ prologas. Tvirčiau autorei apsispręsti padėjo atitinkama polemika su kalbininku Giedriumi Subačiumi⁷.

A. Prašmantaitė visiškai išaiškino, kodėl Naujasis Testamentas buvo išleistas dviem skirtingais leidimais, nustatė jų tiražą, platinimo būdus ir jo paplitimą ne tik Žemaičių, bet ir Vilniaus vyskupijose.

Palietus Giedraičio monarchistinį lojalumą leidžiant Naująjį Testamentą, reikėtų paminėti ir kitą A. Prašmantaitės atradimą: vyskupas 1832 m. išvertė politinį katekizmą apie pagarbą carui. Apie tai ji neseniai *Lituanistikoje* (2001, Nr. 1) paskelbė atskirą straipsnį. Tiesa, autorė šių abiejų vertimų lojalumo monarchiui aspektu nesusieja.

Reikšminga A. Prašmantaitės išvada, kad Giedraitis „lietuvių kalbą vertina kaip turinčią perspektyvas“ ir kad „norint išmokti kitų kalbų, būtina mokėti gimtąją“ ir tuo kažin kiek atsiliepia į žemaičių lituanistinio sąjūdžio idėjas (p. 268). Vis dėlto nėra jokios abejonės, kaip rašo autorė, kad vyskupas būtų identifikavęsis su lietuviškai kalbėjusiais savo ganomaisiais (pridurtume – identifikavosi tik religiniu požiūriu), pats liko tipiškas aristokratas (p. 304). Tuo autorė davė pagrindinį atsakymą dėl probleminės Giedraičio vietos ir jo vaidmens žemaičių lituanistiniame sąjūdyje. Esmės nekeičia ir autorės plačiai nagrinėjamas parapijų mokyklų steigimas, kurioms Giedraitis nebuvo abejingas. Jo laikais šias klebonų ir parapijiečių išlaikomas mokyklas jau turėjo bent trys ketvirtadaliai visų parapijų (ligi 1830–1931 m. sukilimo). Turint galvoje, kad vyskupas iš parapijų klebonų ir vikarų reikalavo mokėti ne tik lenkiškai, bet ir lietuviškai, kad valstiečių vaikų katechizacija vyko lietuviškai, tai ir parapinėse mokyklose, tiesiogiai talkinusiose katechizacijai, lietuvių kalba taip pat turėjo būti toleruojama. Šitai patvirtina ir autorės pateikiami epizodiški duomenys apie šios kalbos mokymąsi šiose mokyklose. Vis dėlto reikia manyti, kad tol, kol parapinės mokyklos sudarė bendrą švietimo sistemą, kontroliuojamą universiteto kuratoriaus arba švietimo apygardos globėjo, lietuvių kalbai tarpti nebuvo palankių sąlygų. Padėtis radikalai pasikeitė tik nuo 1841 m., kai atskirai nuo valdinės švietimo sistemos prie Žemaičių vyskupijos bažnyčių buvo įteisintos mokyklos, švietimo istorijos tyrinėtojos Meilės Lukšienės vadinamos valančinėmis.

Autorės atidumas šaltiniams, jų akumuliacijai, išskirtinis dėmesys tam, kas Giedraičio biografijoje buvo ginčytina, kas jo veikloje buvo naujoviška, neįprasta, kas buvo reikšminga Bažnyčios modernėjimui ir bręstančiam visuomeniniam kultūriniam sąjūdžiui, suteikia jos studijai reikšmingą istoriografinę vertę ir pelno skaitytojų pagarbą.

Nuorodos

¹ V. Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje*, 2 leid., Vilnius: Petro ofsetas, 1997, p. 72. Pirmą kartą išspausdintas Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto leidinyje *Darbai ir dienos*, Kaunas, 1939 t. 8.

² V. Biržiška, *Aleksandrynas*, 1 leid., Čikaga: JAV LB kultūros fondas, 1963, t. 2, p. 207–218; 2 fotograf. leid., Vilnius: Lietuvos kultūros fondas, 1990, p. 207–218.

³ S. Yla, *Vardai ir veidai mūsų kultūros istorijoje*, Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 1973, p. 299 ir kt.

⁴ Edward Hallet Carr, *Kas yra istorija?*, Vilnius: ALK/Vaga, 1999, p. 48.

⁵ M. Valančius, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1972, t. 2, p. 183.

⁶ A. Prašmantaitė, Žemaičių vyskupas J. A. Giedraitis – Naujojo Testamento vertėjas, *Devynioliktan amžium įžengus*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius: Pradai, 1994, p. 172–340.

⁷ Plg. G. Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos XIX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 178–180, 196–197.

Vytautas Merkys